

Кудабаева Г.Б., Момоконова С.А.

**КУРАКТЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРГӨ КАРАТА ТАРБИЯЛЫК
ТААСИРЛЕР**

Кудабаева Г.Б., Момоконова С.А.

**ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ С УЧЕТОМ ВОЗРАСТНЫХ
ОСОБЕННОСТЕЙ**

G.B. Kudabaeva, S.A. Momokonova

FEATURES OF EDUCATIONAL INFLUENCE CONCERNING OF AGE

УДК: 159.9

Макалада ымыркай курактагы балдарга карата тарбиялык таасирлер, мектепке чейинки курактагы балдарга карата тарбиялык таасирлер, кенже мектеп курагындагы балдарга карата тарбиялык таасирлер, өспүрүм курактагы балдарга карата тарбиялык таасирлер боюнча психологиялык өзгөчөлүктөрүнө анализдер берилип, балдар чоңдордун жардамына муктаж экендиги баса белгиленген. Балдарды тарбиялоодо баарлашуунун, түрлөрү жана мааниси, эмоционалдык мамилелердин орду, ата-энелердин жүрүм-турумдарынын, сүйлөгөн сөздөрүнүн, жылык-жоруктарынын балдарга тийгизген таасири, ийгиликке жетүүдөгү мотивдер, эмгек тарбиясынын таасири, өзүн-өзү тейлей билүү жөндөмдүүлүктөрү, өзүн-өзү тарбиялоого үйрөтүү маселелери каралган. Ошондой эле тарбиялык таасирлерде тарбиялоонун жолдоруна, каражаттарына, чоң адамдардын, тарбиячылардын, мугалимдердин, ата-энелердин инсандык сапаттарынын балдарга тийгизген тарбиялык таасирлерине психологиялык анализдер берилген. Ошондуктан, чоң адамдар, тарбиячылар, мугалимдер, ата-энелер балдарга эталон экендиги белгиленди.

Негизги сөздөр: тарбия, тарбиялык таасирлер, ийгиликке жетүү жолдору, эрк сапаттар, эмоционалдык абалдар, инсандык калыптануулар.

В статье дан анализ психологическим особенностям воспитательного воздействия детям младенческого, дошкольного, младшего школьного и подросткового возраста. А также сделан акцент на то, что дети нуждаются в поддержке взрослых людей. В работе рассмотрены смысл общения, место эмоциональных отношений, воздействии родителей в воспитании детей и достижении ими успехов. Также дан психологический анализ воспитательного воздействия на детей взрослых людей, воспитателей, учителей, личностные качества родителей.

Ключевые слова: воспитатель, воспитательное воздействие, способы достижения целей, волевые качества, эмоциональные состояния, становление личности.

In the article is given the analysis of psychological features of educational influence to children of infant, pre-school, junior school and teenage age, and also emphasis is placed on the fact that children need the support of adults. The article deals with the meaning of communication, the place of emotional relations, the influence of parents in the upbringing of children and the achievement of their success. Also, a psychological analysis of the educational impact on children of adults, educators, teachers of the personal qualities of parents.

Key words: education, educational influences reached a way of success, qualities, will, emotional states personal formation.

Ымыркай мезгилдеги тарбиялык таасирлердин алгачкы бүчүрлөрү балалык курактын бардык учурунда өнүмүн бере берет. Балалыктын эрте жаш курагында инсандык өнүгүүнүн алгачкы жемиштери адамдын бүтүндөй өмүрүнө таасир этет. Индивидуалдык инсандык калыптануунун башаты балалык куракка тиешелүү экендигин Л.С. Выготский өз эмгектеринде билдирет. Ымыркай курактагы тарбиялык таасирлер ата-эненин социалдык багытына көз каранды, алардын баланы тарбиялоого болгон мамилесине жана баарлашуусуна карай таасирленет. Тарбиялоо эненин бала менен болгон эмоционалдык баарлашуудан башталат. Алардын алгачкы айлардагы баарлашуусу баланын кийинки инсандык өнүгүүсүн аныктайт.

Эмоционалдык өз ара мамилешүү аркылуу чоң адам ымыркайга көптөгөн сапаттарын өткөзүп берет. Бул инсандык сапаттар эрте жаш курактан баштап эле баланын мүнөзүн, адамдар менен баарлашуу стилин, башка адамдар менен болгон өз ара мамилелешүүсүн жана кийинки инсандык өнүгүүсүн аныктайт. Ымыркай курактын экинчи жарымында балдарда чоңдорго үйүр алып калып, андан алыс кеткиси келбей, жакындык сапаты белгилене баштайт. Ымыркай үчүн эң жакын болгон адам башкаларга караганда тарбиялык таасир берүүгө мүмкүнчүлүгү көп. Андай адамдын жанында бала бейкапар, эркин сезет жана коркуу сезими зыраак байкалат.

Оң эмоция менен кайрылган чоңдорго бул курактагы балдарда психологиялык жакындыгы, үйүр алуусу тереңирээк. Баланы алгачкы мезгилдерден баштап эле тариптүүлүккө, тыкандыкка активдүү үйрөтүү зарыл. Бул сапаттарга эртерээк ээ болуусу келечекте көптөгөн пайдалуу инсандык сапаттардын өнүгүүсүнө мүмкүндүк тузулат. Эрте жаш куракта айрым инсандык сапаттардын калыптануусунун сенизитивдүүлүгү байкалат, бул өзүн өзү баалоо, ийгиликтерге жетүүгө болгон керектөө, өз алдынчалуулук, инициативдүүлүк, чынчылдык, талаптануу деңгээли.

Үч жаш чамасында өзүн башка адамдар менен салыштыруунун негизинде көп балдар өзүн өзү баалай алышат. Өзүн-өзү баалоосу туура боло турган болсо, башкача айтканда баладагы он же терс инсандык сапаттардын реалдуу болуусу, анын өнүгүүсүн тездетет, жогорулатат. Чоңдордун тарбиялык тааси-

ри астында өзүн өзү баалоосу туура келбеген учурлар баланын өнүгүүсүн начарлатат. Эрте жаш куракта баланын өзүн өзү баалоосу чоңдордун баалагына карай калыптанат, ошондуктан ата-энелер, тарбиячылар туура баалоону унутушпаса.

Баланын башка адамдарды жана өзүн баалоосу тууралыгына чоңдор көз салуулары керек. Ийгиликке жетүү керектөөсү инсандык сапат катары түрдүү маселелерди чечүүдө баланын аракеттенүүсүн аныктайт. Д. Макклелланд балдардагы ийгиликке жетүү керектөөсүнүн өнүгүүсүндө тарбия системасы менен мамилелешүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктаган.

Ал балдардагы эрте курактан баштап өз алдынчалуулуктун жана жоопкерчиштүктүүлүктүн калыптанышуусу, ийгиликке жетүүгө болгон умтулуусунун өнүгүүсү мамлекеттин социалдык-экономикалык өзгөчөлүктөрү менен байланышта экендигин белгилейт. Тарбиялоонун бул өзгөчөлүгү келечекте өзүнүн өлкөсүнүн экономикасын өнүктүргөн, кесиптик эмгегинде жакшы сапаттарды көрсөткөн инсанды берет. Балдардын ийгиликке жетүү мотивдеринин өнүгүүсүнө тиешелүү деңгээлде татаал, бирок чечүүгө реалдуу мүмкүнчүлүгү бар, маселелерди аткаруу түрткү боло алат.

Баланын ийгиликке жетээрине ишеними, ийгиликке алып келүүчү кыймыл-аракеттердин планын жана программасын түзүп ишке ашыра билүүсү, аракеттеринин натыйжалары жөнүндө маалыматтарды алып, аны пайдалануусу ийгиликке жетүү мотивин күчөтөт. Эң негизгиси эрте жаш курактагы бала өзүндөгү жетишкендиктеринин жана жол болболорунун себептерин көрө билүүнү, өзүнүн активдүүлүгүнүн жана пассивдүүлүгүнүн деңгээлин ченей билүүнү үйрөнүү, анын ички контролдоо локусунун калыптанышуусун камсыз кылат. Ийгиликке жетүү мотивацияларын тарбиялоодо, ата-энелердин балдарынын жөндөмдүүлүктөрүн туура баалоо жакшы жетишкендиктерге алып келсе, ата-энелердин балдарынын жөндөмдүүлүктөрүн аябай жогору же төмөн баалолору терс натыйжа берет. Ошону менен катар, балага орточо талап коюу абзел, себеби, бала өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн баалоосу адекваттуу болсо да, чектен ашкан талап ийгиликке жетүү мотивациясын өнүктүрбөйт.

Күчтүү ийгиликке жетүү мотиви, баланын ийгиликтери улуу адамдардын мактоосу жана демонстрациялоосу менен коштолгон учурда түзүлөт. Кенже курактагы балдар үчүн чоңураак балдарга караганда оң же терс эмоциялардын коштоосу чоң мааниге ээ. Чоң балдар үчүн ата-энелердин ченөө деңгээли негиздүүрөөк, себеби алардын түз же кыйыр мааниде мактап же жазалап жаткандарын баалай алышат. Балдар үчүн ата-энелер белгилеген жетишүүнүн бийик ченеми, алардын ийгиликтерге жетүү мотивацияларына таасир этет. Мындай ата-энелер балдарынын ийгиликтерине эмоционалдуу реакция беришет, башкача айтканда жол болгон учурда оң эмоция, ал эми жол болбогон учурда терс эмоция байкалат. Көпчүлүккө таанылууга жана көпчүлүктүн коштоосуна

ээ болууга умтулуу сапаты баланын келечегинде чоң роль ойнойт.

Бул сапаттын базасында тырышчаактык, максаттуулук, өзүнө өзү ишенүүчүлүк, ишке болгон ийкемдүүлүк ж.б. жакшы сапаттар пайда болот. Аталган сапаттарга жоопкерчиликтүүлүк жана милдеттүүлүк сезими калыптанат. Мектеп жашына чейинки жана кенже мектеп курагындагы балдарды тарбиялоодо, алардын үй эмгегине катышуусу негизги мааниге ээ. Төрт-беш жаштан баштап үй ичинде бала, инсандык өнүгүүсүнө таасир этүүчү, кандайдыр бир милдеттүү эмгекке ээ болгону жакшы. Үй эмгегинде тыкандык, жоопкерчиликтүүлүк, эмгекчилдик жана башка пайдалуу инсандык сапаттар тарбияланат. Мектеп жашына чейинки жана кенже мектеп курактагы балдардын үй эмгегинде активдүү катышуусу келечектеги турмушунда өз алдынчалуулукка жалпы психологиялык даярдыктын жакшы мектеби боло алат.

Үй шартында ишкердик, эске аларлык, сарамжалдуулук инсандык сапаттарды тарбиялоонун төмөндөгүдөй негизги жолдорун жана каражаттарын белгилөөгө болот:

1. Балдардын жаш курагына, түшүнүү деңгээлине, кызыгуусуна ылайык түрдүү экономикалык маселелерди берүү туура болот.
2. Баланы өз алдынча өзүнө, андан кийин үй-бүлөгө керектүүлөрдү сатып алууга шарт түзүү зарыл.
3. Мектеп жашына чейинки курактагы балдарды үй-бүлөсүнө тиешелүү коммерциялык иш-аракетке тартуу керек.
4. Балдарды, үй-бүлө бюджетин менен байланышкан, эсептерди жүргүзүүгө тартуу пайдалуу.
5. Балага каражаттарды сарамжылоого түрткү болуучу, майдабарат керектөөлөргө жумшоо үчүн акча бөлүп берүү. Мектеп жашына чейинки жана кенже мектеп курактагы балдардын өзүн-өзү тейлөө менен байланышкан үй эмгектерине катыштыруу, балада өз алдынчалуулукка, көз карандысыздыкка, өзүн-өзү тейлөө жөндөмдүүлүгүнө тарбиялайт. Бул тамак даярдоо, кийимдерин жана башка керектүү буюмдарын тазалоо. Өспүрүм жана алгач бой тарткан курактагы балдардын өзгөчөлүгү бул курбалдаштары менен баарлашууга тартылуу, анын негизинде, кичинекей, автономиялуу, обочолонгон достор группаларынын пайда болуусу менен коштолгон, чоңдордон социалдык-психологиялык изоляциялануу байкалат. Мындай баарлашууда өспүрүм же алгач бой тарткан курактагылар турмуштук максаттарды жана баалуулуктарды, нравалык идеалдарды, жүрүм-турум нормаларды жана формаларды өздөштүрөт.

Баланын баарлашуудагы мүмкүнчүлүктөрү максималдуу ишке ашуусу үчүн, алар бири бири менен гана эмес түрдүү шптерде жана жагдайларда өз ара чоңдор менен да байланышта болгону оң. Өспүрүм жана алгач бой тарткан курактагылардын баарлашуусуна мезгил мезгили менен катышкан чоңдор, аларга белгилүү деңгээлде пайда бере алышат. Бул курактагы балдар өздөрү андап билбеген, жардам алууга умтулбаган же издебеген, чоңдордун жарда-

мына муктаж. Эгер чоңдор тең укуктуулукту, сый мамилени сактоо менен жетектөөнү туура пайдалана турган болсо, өспүрүмдөр түшүнүү менен карашат. Ал эми чоңдор өзүнүн улуулугуна ишенип, балдардын кызыкчылыгын эске албастан деспоттук мамиле жасай турган болушса, өспүрүмдөр каршылык көрсөтүшүп, оң натыйжа болбойт. Өспүрүм куракташтар өзүн-өзү тарбиялоого умтула башташат.

12-13 жашта бала алгачкы жолу интеллектуалдык жана инсандык өзүн өзү өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө ойлоно баштайт жана анын негизинде максатка жетүү үчүн аң-сезимдүү, максаттуу аракеттене баштайт. Өзүн-өзү тарбиялоо бир нече тепкичтен турган өнүгүү жолунан өтөт.

1. Физикалык жана эрктүүлүк боюнча өзүн-өзү өнүктүрүү, бул өспүрүм куракта байкалат. Мында, инсандын эрк сапаттарын, башкача айтканда эр жүрөктүүлүктү, чыдамкайлуулукту, токтоолукту, сабырдуулукту, өзүнө өзү ишенүүнү жакшыртуу болуп эсептелет.

2. Нравалык жактан өзүн өзү өркүндөтүү бул алгач бой тарткан куракка туура келет. Мында негизги максат моралдык, руханий өнүгүү, же болбосо ак

ниеттүүлүктү, кайрымдуулукту, кең-пейилдүүлүктү, бектикти, альтруисттик сапатты ж.б. жогорулатуу.

3. Кесиптик өзүн-өзү өркүндөтүү орто жаш курак учуру болуп эсептелет.

Бул адамдагы, тандалган кесип боюнча ийгиликтүү иштөө үчүн керектелүүчү жөндөмдүүлүктөрдү, ыктарды жана ыкмаларды камтыган, кесиптик бүтүндөй комплекстүү сапаттар менен байланышкан, ишкердик өзүн өзү өркүндөтүү.

4. Социалдык-дүйнөтаанымдык өзүн өзү жогорулатуу. Мында негизги маселе социалдык позицияны, дүйнөтаанымды, жашоого болгон көз карашты өркүндөтүү, тактоо. Бул мезгилде инсандык өзүн өзү өркүндөтүү менен алектенүү адамдын, инсан катары, мүнөзүн тактайт.

Адабияттар:

1. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики. - М., 1989.
2. Жумалиева Ж.М. Жаш курак психологиясы. - Б., 1999.
3. Кудабаева Г.Б., Ажибаева А.Ж. Педагогикалык психология. - Б., 2001.
4. Кудабаева Г.Б. Жалпы психология. - Б., 2011.
5. Марцинковская Т.Д. Психология развития. - М., 2001.

Рецензент: к.пед.н., доцент Ажибаева А.Ж.